

**Universiteit
Leiden**

The Netherlands

De nieuwe steentijd. De eerste boeren in het Land van Maas en Waal

Louwe Kooijmans, L.P.

Citation

Louwe Kooijmans, L. P. (1973). De nieuwe steentijd. De eerste boeren in het Land van Maas en Waal. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/2855>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/2855>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

DE NIEUWE STEENTIJD

de eerste boeren in het Land van Maas en Waal

door L P Louwe Kooijmans Rijksmuseum van Oudheden te Leiden

De zandgronden van Wijchen en Nijmegen genieten een zekere faam bij de nederlandse archeologen, vanwege de rijkdom en verscheidenheid aan vondsten, welke op een intensieve bewoning van de streek wijzen. De bijzondere geografische ligging van het gebied geeft daarvoor voldoende verklaring. Ten eerste bevinden wij ons bij de samenstroming van Rijn en Maas, twee belangrijke communicatie-routes sedert duizenden jaren. Voorts bestonden er gedurende grote delen van de in dit boekje behandelde tijd grote of kleinere verschillen tussen Noord- en Zuid-Nederland, waarbij het rivierengebied een natuurlijke scheidslijn vormt. In het gebied van Wijchen en Nijmegen ontmoetten invloeden uit beide richtingen elkaar. Ten derde vormt de wijchense heuvelrug een zandtong, welke ver in het vruchtbare en voor bewoning aantrekkelijke rivierkleigebied uitsteekt. De verbindingswegen met de hoge zandgronden van de daar woonachtige bevolking zullen voor een belangrijk deel via deze heuvels gelopen hebben. Maar ook de moeilijke oversteek over de Betuwe was vanaf het westelijke einde van de heuvelrij het kortste. In deze geografische situatie moeten wij de archeologische vondsten beoordelen.

Hier zal alleen de nieuwe steentijd of neolithicum besproken worden. Het is de tijd, waarin de mens reeds (grotendeels of ten dele) door akkerbouw en veeteelt in zijn voedsel voorzag, bij de velden woonde in vaste nederzettingen, aardewerk bakte en geslepen stenen bijlen gebruikte. Metalen werktuigen waren echter nog onbekend. Het volgende is een globaal overzicht, want een aantal belangrijke, recente vondsten vereisen nog nadere bestudering en de beschikbare ruimte is beperkt.

Vondsten van kleine vuurstenen werktuigen (o a op 'De Pas' te Wijchen en bij Hatert) laten zien dat het gebied voor de komst van de eerste boeren reeds bewoond was of werd bezocht door stammen jagers en vissers. Het gevarieerde landschap zal rijk geweest zijn aan wild en aantrekkelijk voor bewoning. Dat geldt ook voor latere tijden.

De eerste boeren in Nederland zijn immigranten uit het Donaugebied, die zich omstreeks 4400 voor Christus op de lossgronden van Zuid-Limburg

en noordwaarts tot bij Montfort vestigden. In ons gebied zijn twee stenen dissels van deze Bandkeramische cultuur (genoemd naar het kenmerkende aardewerk) gevonden, de noordelijkste vondsten in ons land. Of de boeren zelf zo ver noordelijk zijn doorgedrongen, wagen wij te betwijfelen. Liever denken wij, dat deze dissels verhandeld (geruild) zijn met de bewoners van het Maasgebied en door deze zo ver noordelijk zijn meegenomen. Wij kennen van deze bewoners het aardewerk, de zogenaamde Limburger keramiek, welke in het Maasdal, (o a. bij Kesseleyk) en in Duitsland bij Wesel is gevonden, niet verder dan 50 kilometer van ons gebied.

Even plotseling als de bandkeramische boeren waren gekomen, verdwenen zij omstreeks 4000 voor Christus. Uit het volgende millennium kennen wij hun opvolgers, de boeren van de Rossener cultuur uit het aangrenzende Duitsland, noordwaarts tot aan de nederlandse grens bij Elten en westelijk tot Sint Odilienberg. Ten noorden en ten westen van het Land van Maas en Waal woonden jagers en vissers, die tevens akkerbouw en veeteelt bedreven, zoals wij weten uit de opgravingen bij Swifterbant en enkele waarnemingen in Zuid-Holland. Het landschap tussen Waal en Maas lijkt ons een ideaal woonterrein voor deze mensen en wij kunnen ons nauwelijks voorstellen, dat het onbewoond is geweest. Twee vondsten, een zogenaamde volgtakbijl van heitgewei uit de Ooypolder ten oosten van Nijmegen, en een doorboorde bijl uit de omgeving van Groesbeek, zijn de schaarse sporen die tot heden van hen zijn teruggevonden.

Ons verhaal zou eentonig worden, als de nimmer aflatende ijver van de jubilerende werkgroep niet tot een spectaculaire vondst had geleid. In 1971 werd een groot deel van 'Het Vormer', een grote stuifzandheuvel tussen Wijchen en Niftrik, afgegraven. Door de werkgroep werden tijdens deze werkzaamheden een aantal concentraties vuursteen en aardewerk ontdekt en gered van de ondergang.

Ten eerste een vondstgroep uit een met vuil zand gevulde laagte, waarschijnlijk een prehistorische kuil. De scherven zijn niet groot en merendeels versierd. Het aardewerk toont grote overeenkomst met een groep, welke ik enkele jaren geleden op de Hazendonk bij Molenaarsgraaf (Alblasserwaard) heb opgegraven, en welke ik bij gebrek aan parallellen 'Hazendonk-aardewerk' heb genoemd. Het kon daar op verschillende gronden omstreeks het jaar 3000 voor Christus gedateerd worden. De scherven van het Vormer bezitten dezelfde makelij, opbouw uit slecht aaneengeknede banden en dezelfde versieringsmotieven: grove, verticale lijnen, 'gekrabde' vingerdrukken, indrukken van een puntige pen. Ook het voorkomen van horizontale knobbeloren is een punt van overeenkomst, alleen de vormen der potten lijken enigszins te verschillen. Naast dit Hazendonk-aardewerk komen op het Vormer in deze concentratie scherven voor van vrij dunne, glad-

wandige kommen met wijd uitstaande rand Tegenhangers daarvan vinden we bij de Michelsberg-cultuur, welke globaal te dateren is tussen 3500 en 2700 voor Christus en zich concentreert in de Rijnstreek van Keulen stroomopwaarts tot aan het Bodenmeer Maar ook België behoort tot het verspreidingsgebied, en oostwaarts zijn er vondsten bekend tot in Bohemen Juist in de meest nabije (belgisch) groep, gedateerd in de eeuwen voor 3000, vinden wij tegenhangers van onze schalen Ook het viertal vuurstenen werktuigen kan aan deze cultuur worden toegeschreven Deze eerste vondst van de Michelsberg-cultuur op nederlands grondgebied mag niet geheel onverwacht genoemd worden daar in België tot vlak bij de nederlandse grens (Antwerpen, Lommel) vondsten zijn gedaan Tot heden kenden wij alleen materiaal van de Caberg bij Maastricht, dat wel aan deze cultuur is toegeschreven, doch te fragmentarisch is om dat met zekerheid te kunnen vaststellen

Een tweede vondstgroep is afkomstig van de noordoost-helling van het Vormer Hierin overwegen, grote, onversierde scherven van soortgelijke kommen en is het Hazendonk-aardewerk ver in minderheid Het lijkt erop, dat wij met twee groepen of culturen te maken hebben, die in het wijchense gebied met elkaar in contact hebben gestaan omstreeks 3200-3000 voor Christus De overige veel kleinere, vondstgroepen van het Vormer omvatten zeker ook andere soorten aardewerk Wij laten ze hier buiten beschouwing, om niet het gevaar te lopen, te veel slecht gefundeerde uitspraken te doen

Een iets latere neolithische cultuur, de Vlaardingencultuur, werd door de werkgroep ontdekt niet ver van de vorige vindplaats, op de Homberg ten zuidwesten van Wijchen Bij een afgraving kwam daar, onder een laag met klokbeker- en Hilversum-aardewerk, een kleine groep scherven aan de dag, welke onmiskenbaar tot de vroege fase (circa 2300 voor Christus) van deze cultuur behoort Twee grote scherven geven een goede indruk van de vorm der potten Vermeldenswaard zijn ook de twee fragmenten van ronde aardewerkschijven (zogenaamde bakplaten) Door deze vondst is het verspreidingsgebied van de Vlaardingencultuur nog verder westwaarts vergroot, dan door de recente vondsten in de Alblasserwaard (4x), bij Leerdam, Almkerk, Kerkwijk en Geldermalsen (?) al het geval was

Nu even terug naar enkele oude vondsten in het Museum Frans Bloemen te Wijchen, Museum Kam te Nijmegen en het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden worden tezamen zeker 40 bijlen uit ons gebied bewaard, welke reeds een intensieve neolithische bewoning deden vermoeden De meeste van deze bijlen zijn echter niet nader te dateren dan midden- of laat-neolithisch Wij moeten een uitzondering maken voor enkele vuurstenen bijlen met ovalen doorsnede, een brede top en gefacetteerd oppervlak, welke uit de periode van de Vlaardingencultuur stammen, en een enkele strijdbijl van de Standvoetbeker-cultuur Andere vondsten een kraaghalsflesje en twee

'bakplaten' (een fragmentair) worden aan de Vlaardingen-cultuur toegeschreven. Bakplaten komen echter ook bij de Michelsberg-cultuur voor en kraaghalsflesjes kunnen ook tot andere, (iets oudere) culturen behoren. Een vierde vondst is nog moeilijker te dateren: wij doelen op de grote pot met vier horizontale knobbeloren van het Wijchense Ven, behalve Drakenstein en Vlaardingen, komt nu ook het Hazendonk-aardewerk in aanmerking.

De oudste fasen der beker-culturen kennen wij slechts uit enkele vondsten van de Homberg: het fragment van een vroege standvoetbeker, twee scherven van (een) visgraatbeker(s) en een fragment van een 'All Over Cord' (211b) beker.

Met de Klokbeke-cultuur is het anders gesteld. De zandgronden van het Land van Maas en Waal en het Rijk van Nijmegen hebben heel wat materiaal opgeleverd. Blijkens schervvondsten hebben er nederzettingen terreinen gelegen op de Valendries, het Vormer, de Homberg en te Wijchen Hoog, voorts waarschijnlijk ook op de Pas en op de Wezelse Berg. De Homberg en de Valendries leverden wel het rijkste materiaal. Op twee plaatsen (wederom de Homberg, Wezelse Berg) komen scherven voor van de zeer vroege, 'europese' klokbeke. Op verschillende terreinen werden ook scherven van later aardewerk (wikkeldraadbeke, Hilversum- en Drakenstein-urnen) gevonden, hetgeen op een langdunge voortzetting van de bewoning wijst.

Ik wil er wel op wijzen, dat vondsten van de verschillende bekertypen, die aan de veluwse klokbeke voorafgaan, voor de activiteiten van de werkgroep nog niet uit ons gebied bekend waren.

Grafheuvels van de Klokbeke-cultuur zijn aangetroffen in het castratereen te Nijmegen en te Sint Walrick. Een der beide nijmeegse graven bevatte een vrij vroege klokbeke en een polsbeschermer, welke, gezien het grote formaat en de vorm, uit Zuid-Frankrijk of Spanje afkomstig moet zijn. Het tweede grafmonument stamt uit de bloeitijd van de veluwse klokbeke. Op enige afstand van deze graven vormden enkele kleine groepen scherven de schaarse resten van een nederzetting uit dezelfde tijd. Alleen de primaire fasen welke bij de drie grafheuvels van Sint Walrick konden worden onderscheiden, behoren tot de Klokbeke-cultuur, en wel, gezien de beke, welke in de grootste grafkuil werd gevonden, tot een late fase daarvan. Wij mogen aannemen, dat de gave beke, bewaard in musea en met slecht vastgelegde vondstomstandigheden, alle uit graven (geslechte grafheuvels of vlakgraven) stammen. De vondsten concentreren zich rond Wijchen, waar zich werkelijk een bewoningsconcentratie moet hebben bevonden, en in het stadsgebied van Nijmegen, waar talloze grondwerken de kans op ontdekking sterk hebben vergroot. Behalve beide reeds genoemde beke zijn er nog 14 bekend: vijf uit Nijmegen, twee uit Malden en zeven uit Wijchen. Voor een deel behoren

zij tot de eenvoudiger, met vinger- of spatelindrukken versierde type

Wij zijn hiermee aan het einde van de steentijd gekomen. Uit weinig vondsten, wat bijlen, scherven en enkele potten moest de geschiedenis van een circa 2500 jaar lange periode geschreven worden. Dat daarvan nog iets terecht is gekomen danken wij wel aan de nieuwe vondsten van de 5-jarige archeologische werkgroep. Het verhaal is echter nog lang niet 'rond'. Wij wensen de werkgroep toe, dat zij in de komende jaren door verdere ontdekkingen de lacunes in onze kennis van de steentijd zal helpen opvullen en dat het dan geen vondsten mogen zijn, die onder de bak van de dragline weggegrist moeten worden!

Enige literatuur

- Biesen, W P den (1961) Het Oudheidkundig Museum Frans Bloemen, Numaga 10, 41-76
- Groenman-Van Waateringe, W (1961) Palynologisch onderzoek van drie laat-neolithische tumuli te Sint Walrick bij Overasselt, in *In het voetspoor van A E van Giffen*, Groningen, 72-80
- Hulst, R S (1970) Archeologische kroniek van Gelderland, 1966-1967, *Gelre* 64, 26-48
- Hulst, R S (1972) Archeologische kroniek van Gelderland, 1969, *Gelre* 66, 39-61
- Laet, S J de (1968) La civilisation de Michelsberg en Belgique, *Helinium* 8, 259-269
- Louwe Kooijmans, L P (1972) Een grafheuvelgroep uit het laat-neolithicum en de bronstijd in het terrein van de Romeinse castra te Nijmegen, in *Archeologie en Monument*, Bussum, 87-125
- Luning, J (1967) Die Michelsbergkultur, 48 Bericht der Romsch-Germanischen Kommission
- Modderman, P J R (1970) Linearbandkeramik aus Elsloo und Stein, *Anal Praeh Leid* 3 (ook *Ned Oudh* 3), spec 141-143
- Pons, L J (1957) De geologie, de bodemkunde en de waterstaatkundige ontwikkeling van het Land van Maas en Waal en een gedeelte van het Rijk van Nijmegen, 's-Gravenhage
- Regteren Altena, J F van, e a (1962-1963) The Vlaardingen Culture, *Helinium* 2-3, spec 2, 34-35
- Regteren Altena, J F van, en G Elzinga (1965) Nijmegen, *Nieuwsbulletin K N O B* *5 (vgl ook Numaga 12, 1965, p 74) (volgtakbijl Ooypolder)
- Waals, J D van der, en W Glasbergen (1955) Beaker Types and their Distribution in the Netherlands, *Palaeohistoria* 4, 5-46
- Waals, J D van der (1972) Die durchlochten Rossener Keile und das fruhe Neolithikum in Belgien und in den Niederlanden, *Fundamenta A* 3, Va, 153-184
- Jaarverslagen 1971 en 1972 van de Archeologische Werkgroep Nijmegen en Omstreken